

ОБРАБОТКАТА НА ЛЕНА – ТРАДИЦИОНЕН ДОМАШЕН ЗАНАЯТ В БАТАК

Димитър Църнев

Ленът е най-старото влакнодайно растение по нашите земи. Неговото отглеждане, обработката и производството на ленени тъкани имат важно стопанско значение още по време на Първата българска държава.

През Х в. българите продават на пазарите в Цариград ленени платове.¹

През XVIII в. български търговци изнасят в Трансилвания значителни количества грубо ленено платно², а по-късно в много краища ленът е изместен от конопа, другаде се сее за производство на семе, от което се прави безир³. В някои части на Родопите той запазва до късно значението си на основно влакнодайно растение, едно от тези средища е Батак. Още през Възраждането той е известен като селище, в което се сее много лен. Иван Богоров отбелязва през 1865 г.: “В Турско го сеят в Батак и Чепиново най-много”⁴. В своето описание на Татарпазарджишката кааза Стефан Захариев пише, че “Батак има 1500 жители, сичките дърводелци, лена̀ре и кираджии”⁵ Тук лена̀рството е поставено наред с дърводобива и дървообработването – основният поминък на батачани. Ясно е, че неговото значение е надхвърлило задоволяването на нуждите на отделните домакинства.

Някои по-късни източници хвърлят до известна степен светлина по този въпрос. Те свързват лена̀рството с развитието на абаджийството. То е застъпено в много родопски и средногорски селища, а също така в близките градове Пазарджик и Пловдив. За ушиването на вълнените дрехи абаджиите използват големи количества ленини конци. В доклад на Пловдивската търговско-индустриална камара пише, че през Възраждането „тяхното производство достига размерите на истинска домашна индустрия”⁶. Родопски селища, между

които важно място има Батак, изнасят на пазара, както готови конци, така и обработен, готов за предене лен. В продължение на дълго време обработката на лена помага на батачани като допълва приходите, които те получават от дърводобива и дървообработването.

По-късно на пазарите в турската империя се появяват произведени в Западна Европа фабрични конци. Те са предпочитани от занаятчиите поради ниската им цена и местното производство на ленени конци бързо запада. От 60-те години на ХХв. жените в Батак започват да купуват фабрична памучна прежда. Те я предпочитат заради нейната мекост и белота при изработването на платна, кърпи и други по-фини тъкани.

Въпреки тези неблагоприятни обстоятелства, обработката на лена като домашен занаят показва голяма устойчивост и се запазва до края на 50-те години на ХХ в.⁷

След Освобождението лен се сее и обработва от почти всяко баташко домакинство. За него са определени най-плодородните земи разположени в равните места непосредствено до селото. На Първото българско земеделско изложение в Пловдив през 1892 г. баташките стопани излагат свитъци обработен лен и ленени платна.⁸

След Първата световна война настъпват големи промени в поминъка на батачани. През 1934 г. спират работа баташките чаркове и от самостоятелни производители местните жители се превръщат в наемни работници. В архитектурният облик на селището, в подредбата на жилището и в облеклото все по-силно се чувства градското влияние. Това не ограничава значението на обработката на лена. През 20-те години става популярна идеята за възраждане на ленарството като поминък на местното население. През 1935 г. в Батак се създава кооперация „Рижки лен”. Тя разпространява руския сорт „Рижки лен”, който дава по-големи добиви и се сее из цялото землище. Това позволява да се освободи повече суровина и да се посрещнат нуждите на бързо увеличаващото се население. В Батак по това време се сеят около 400 дка лен.

Кооперация „Рижки лен” прави опит за модернизирание на обработката на лена, като се механизират най-трудоемките операции със средства, отпуснати от Баташката популярна банка. Построена е сграда на кооперацията. В нея се инсталират леночукачка и меначка.

Опитите да се превърне ленарството в значим и перспективен поминък се оказват неуспешни. По-голямата част от населението не възприема нововъведенията и не ползва услугите на кооперацията. Случаен пожар унищожавя нейната сграда и тя прекратява съществуването си.⁹

Обработката на лена продължава да се извършва в отделните домакинства и нейното значение дори нараства. През Втората световна война и годините след нея има постоянен недостиг на вълна и памучна прежда. Това заставя батачанки да сеят и обработват повече лен. Едва от началото на 50-те години те започват да отделят по-малко грижи за традиционната в Батак влакнодайна култура. През 1959 г. земята е кооперирана. Баташките домакинства вече нямат възможност да сеят лен за собствените си нужди. Така идва и краят на ленарството като традиционен за Батак домашен занаят.¹⁰

Неговата устойчивост въпреки всички промени в поминъка и битата на батачани се дължи на няколко причини. Налице е една здраво вкоренена традиция, батачанката не е могла да си представи живота без тази влакнодайна култура. „Ленът облича къщата”, казва местната поговорка. За разлика от други родопски селища в Батак овцевъдството не е силно развито. Според неизвестният автор на „Бележки на економическото състояние на Батак преди и след Въстанието” от 1904 г. преди Априлското въстание само с овцевъдство се занимават около 10 от всички 700 семейства в селото. И след Освобождението поминъкът на 95% от батачани идва от производството на дървен строителен материал. По-едри овцевъди са рядко изключение. Повечето домакинства закупуват вълна, за да посрещнат нуждите си. Скъпата памучна прежда е купувана в ограничени количества. Поради това батачанки разчитат на засетия и обработен от самите тях лен.¹¹

Способите за обработка на лена в Батак не се различават съществено от тези в съседните селища в чепинското корито. Голяма е и близостта в терминологията¹². В края на лятото баташкият лен е откарван с волски коли в Чепинско и там той се е топял в топлите извори, за да омекне и стане годен за обработка. Считало се е, че в топлата вода, ленащото влакно придобива по-добро качество. В Лъджене баташката община е разполагала с откупено от нея място, на което

батачани са оставяли колите и воловете си. Топилата са били завирени места с дълбочина около 1 м. Ленът се е потапял като се е налагал с камъни. В топлата вода той престоявал около три дни. При прекалено дълго топене се е пресичал и от него излизали много кълчища. След това в Батак стеблата са се очуквали с дървени бухалка „копан”, за да се улесни по-нататъшната обработка.

Най-трудоемката и нехигиенична операция при обработката на лена е била мъненето. ”Докато омънеш лена, ще внесеш пъздеръ и в сандъка”, са казали в Батак, затова жените са работели на „отвърнички”, като са се събирали по 6–7 заедно и са се задължавали да си помагат взаимно. Мъненето се е извършвало през късната есен. При него са се получавали дълги влакна, наричани повесма и пъздеръ „чоп”. Омънати влакна, които са могли да се хванат с едната ръка са се наричали повясмо. 20 повесма са се връзвали в един прустик. Една добра меначка е могла да омъни по 5–6 прустика дневно.

Повестмата са се прекарвали през прав дарак, като от тях са се отделяли по недоброкачествените кълчища. После те старателно се остъргват с желязна стъргалка и ”дързалка”. След дързането повестмата се преснимат, като отново се прекарват през прав дарак (дарак преснимач), с по-гъсто разположени и дебели железни зъби. Когато са били предназначени за изработване на конци, влакната са се почиствали още веднъж с къса и обла четка от свинска четина. В Батак ленът винаги се е предал на „къжел”. Това е хурка, изработена от смърчова фиданка, в горния край на която са привързани няколко от клончетата ѝ. За да омекне, ленената прежда се е изварявала във вода с добавена в нея пепел (“золива вода”).

По-грубото влакно, кълчищата са се влачели на двоен „крив” дарак, който се е използвал и при обработката на вълна. По-късно тази операция се е извършвала на появилите се машинни дараци. Овлачените кълчища са се предели на рудан (“маали”) и преждата (“маанина”) се е използвала като вътък при тъкане на ленени черги и чували.

Тънката ленена прежда се е използвала като основа за тъкане на вълнени черги, халища, пелени, торби, и др. Това се е налагало от необходимостта да се пести скъпата вълнена и памучна прежда. До края на XI–X в. от тънка ленена прежда са се тъкали платна, от

които са изработвани мъжките и женски ризи. По-късно платната се правят от фабрична памучна прежда. Дефицитът на военновременните години увеличава употребата на лена и тогава се тъкат платна с основа от памучна и вътък от тънка ленена прежда, а по някога и само от лен. Във всяко домакинство се е изработвало и по-грубо ленено платно, от което са правели „лебаре”, върху които се размесвал хляба.

Една от най-характерните тъкани в Батак са ленените черги (с основа и вътък от лен). Най-стари са така наречените „бели” ленени черги. До началото на XX в. с чеиза на баташките младоженки винаги е имало и по две ”бели” черги, които са използвани за застилане на стаите при празнични случаи. По-късно те са изместени от многоцветни ленени черги с украса от редуващи се ивици – червено, черно и зелено. Трябва да се отбележи, че с ленена основа и вътък се тъкат черги и пътеки „на вдявка” – една нова техника, която се появява след Първата световна война.

От грубата ленена прежда са се изработвали чували. Някои стопанки сеели и обработвали повече лен, за да изтъкат чували, които продавали или разменяли за продукти в полските села.

В един по-късен период се появяват и плетивата от лен. През военновременните години фино изплетена ленена прежда замества дефицитната памучна прежда при плетенето на покривки, кувертюри, пердета, които започват да се използват при подредбата на баташкото жилище от 30-те години на XX в.

Бележки

¹ Гръцки извори за българската история т. IX. С., 1964, с. 10

² Панова, С. Българските търговци през XVII век. С., 1980, с. 101–102

³ Маринов, Д. Избрани произведения. т. II, С., 1948, с.720; Мария Гумперова. “Тъкани от лен и коноп смоленско” Родопски сборник. т. II, С. 1969 г., стр. 132–134. Иван Странски „Из история на влакнодайните растения в България”в „Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски”, С. 1960 г., стр. 665–670. Александър Арнаудов „Отглеждането на лена в Северозападните Родопи”, Известия на музеите от Южна България, т. X, Пловдив 1991 г., стр. 142–143.

⁴ Вестник „Гайда”, 1 март 1866 г.

⁵ *Захариев, Ст.* Географско-историко-статистическо описание на Татарпазарджишката кааза, С. 1973 г., стр. 29

⁶ Окръжен държавен архив – Пловдив, Ф–147-К, опис 1, а.е, 367, л. 288 доклад на пловдивската търговско-индустриална камара за 1926 г. (Димитър Църпев „Ленарството в Батак”-вестник „Родопски глас”, брой 18, 9 май 1987 г.)

⁷ *Странски, Ив.* Пос. съч., стр. 667

⁸ Архив на Исторически музей в град Батак, НСФ № 621

⁹ *Янев, П.* Заселване, поминък и зараждане на кооперативното движение в Батак. стр. 105, (ръкопис съхраняван в архива на ИМ-Батак, № 563).

¹⁰ „История на Батак”, С. 1995 г., стр. 257

¹¹ „Векове”, 1975 г., кн. 1, стр. 82–88

¹² *Арnaudов, Ал.* Пос. съч., стр. 147–148.

Снимка 1. Мънене на лен в Батак, 1940 г.

Снимка 2. Обработване на лен на прав дарак и „дързане”, около 1944 г.

Снимка 3. Седянка за предене на лен в Батак, 1946 г.

Снимка 4. Крив дарак

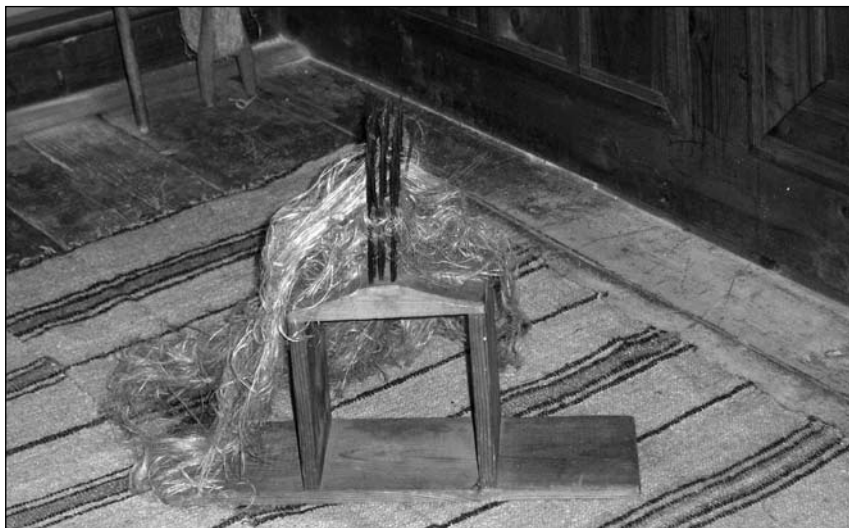
Снимка 5. Хурка „къжел”

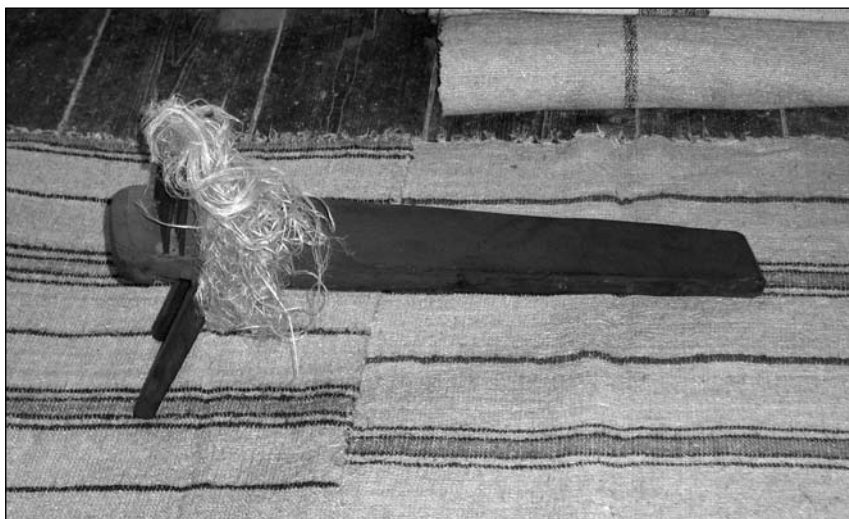
Снимка 6. Мелица (мельца)

Снимка 7. Прав дарак

Снимка 8. Прав дарак

Снимка 9. Прав дарак